

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ У ПРОЦЕСІ РУХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SPEECH DEVELOPMENT OF HIGH HEARING SCHOOL STUDENTS IN THE PROCESS OF MOTOR ACTIVITY

У статті розглядаються психологічні особливості розвитку мовлення старшокласників зі зниженим слухом у процесі рухової діяльності в позаурочний час, які ґрунтуються на використанні спеціально розроблених методів і форм застосування фізичних вправ. Обґрунтовується вплив занять за експериментальною методикою на розвиток мовлення слабочуючих старшокласників на підставі засвоєння фізкультурно-спортивної термінології та розвиток їхньої рухової сфери. Констатується, що систематичне повідомлення мовленнєвого матеріалу дає змогу збагатити словник учнів лексикою і фразеологією, сприяє скороченню термінів засвоєння техніки фізичних вправ. Слабочуючі юнаки засвоюють загальну структуру вправ із використанням словесного мовлення швидко, у термін, співвідносний із терміном навчання їхніх однолітків, які чують нормально. Успішність запам'ятовування спортивної термінології (назв вправ, прийомів, методів) визначається значущістю самих об'єктів у корекційно-виховній роботі із застосування засобів рухової діяльності. Значна частина інформації, яка повідомляється слабочуючим юнакам у процесі занять на етапі попереднього розучування вправ і прийомів, повинна містити відомості про рухи, які позначаються дієсловами. Труднощі для засвоєння та використання викликають у слабочуючих учнів слова, які позначають рухові дії. Вправи, виконання яких ґрунтуються на основних елементах інформації, у кінцевому підсумку правильно осмислюються. У зв'язку з цим усне мовлення у фізичному вихованні слабочуючих посідає провідне місце. Використання розмовного мовлення дає змогу покращити функціональний стан рухового аналізатора і активізувати пізнавальну діяльність слабочуючих учнів, при цьому активізується діяльність усіх збережених аналізаторів. Особлива увага звертається на використання збереженого в них залишкового слуху.

Ключові слова: психологічні особливості, розвиток мовлення, старшокласники, зни-

ження слуху, рухова діяльність, заклад спеціальної освіти.

The article considers the psychological features of speech development of high school students with hearing loss in the process of motor activity in extracurricular activities, which are based on the use of specially designed methods and forms of exercise. The influence of classes according to the experimental method on the development of speech of deaf high school students on the basis of mastering physical culture and sports terminology and the development of their motor sphere is substantiated. It is stated that the systematic communication of speech material allows to enrich students' vocabulary with vocabulary and phraseology, helps to reduce the time of mastering the technique of physical exercises. Hearing-impaired young people learn the general structure of exercises using verbal speech quickly, in a term commensurate with the term of training of their peers who hear normally. The success of memorizing sports terminology (names of exercises, techniques, methods) is determined by the importance of the objects themselves in the correctional and educational work on the use of motor activities. Much of the information that is communicated to hearing-impaired young people during the pre-learning exercises and techniques should contain information about the movements indicated by the verbs. Difficulties for learning and use are caused by deaf students words that denote motor actions. Exercises, the implementation of which is based on the basic elements of information, are ultimately correctly understood. In this regard, oral speech in the physical education of the deaf takes a leading place. The use of conversational speech allows to improve the functional state of the motor analyzer and to activate the cognitive activity of deaf students, while the activity of all stored analyzers is activated. Particular attention is paid to the use of residual hearing preserved in them.

Key words: psychological features, the speech development, high school students, hearing impairment, motor activity, the establishment of special education.

УДК 376.353: 37.037
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.24>

Колишкін О.В.

к.пед.н., доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення України як демократичної держави формується нове ставлення суспільства до дітей із різноманітними порушеннями психофізичного розвитку, нове бачення умов і шляхів їх соціалізації та інтеграції в соціум. Значну частину серед них становлять діти з порушеннями слухової функції, у становленні особистості яких вирішальну роль часто віді-

грає рівень сформованості їхньої комунікативної компетентності.

Відсутність слуху, недостатній розвиток мовлення в дітей зі зниженим слухом зумовлюють більш низьку порівняно з однолітками, які чують нормально, ефективність навчально-педагогічного процесу з фізичного виховання, збільшення терміну навчання в спеціальній школі. Ураховуючи психофізіологічні

особливості слабочуючих юнаків, своєрідність розвитку їхньої рухової сфери, необхідно організувати навчання вправ так, щоб воно справляло комплексний вплив на розвиток індивіда.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень, які проведені А. Мутьєвим, Н. Байкіною, І. Ляховою, дав змогу зробити висновок, що однією з основних причин низького рівня мовленнєвого розвитку юнаків із розладами слуху є недостатня увага до питань навчання мовлення на уроках з фізичної культури, на заняттях у позаурочний час [1; 3]. Для розмовного мовлення, яке юнаки з розладами слуху демонструють на заняттях із фізичного виховання, характерні обмежений запас слів, зокрема недостатнє знання спортивної термінології, численні граматичні помилки, труднощі в розумінні усного та писемного мовлення. Усе це обмежує можливості засвоєння необхідних знань, що негативно позначається на формуванні рухових навичок і розвитку фізичних якостей.

Ознайомлення з практикою роботи спеціальних шкіл, зміст корекційних програм із розвитку мовлення на заняттях із фізичного виховання слабочуючих старшокласників у сучасних умовах дало змогу зробити висновок, що розроблений матеріал недостатньо, на часі вдосконалення й введення нових засобів і методів розвитку мовленнєвої сфери юнаків означеної нозології.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у визначенні психологічних особливостей розвитку мовлення старшокласників зі зниженим слухом у процесі рухової діяльності в позаурочний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заняття з фізичної культури в школі для слабочуючих мають свої особливості. Розлади слуху, недостатній розвиток мовлення створюють значні труднощі під час опанування вправ. Недостатньо розвинуте мовлення слабчучої дитини відбивається на процесі формування рухових умінь і навичок. У свою чергу, їх низьке засвоєння призводить до неправильного розподілу енергетичних ресурсів у процесі життєдіяльності, раннього виснаження та стомленості організму [2].

Важливу роль у вирішенні проблем корекції, реабілітації та соціальної адаптації дітей із обмеженими можливостями в умовах сьогодення відіграють засоби адаптивного фізичного виховання (далі – АФВ). Специфічними завданнями АФВ при туговухості є розвиток вестибулярної функції, зокрема просторової орієнтації, раціональний розподіл фізичних зусиль, досягнення швидкості рухових реакцій і реакцій за вибором, вільне керування темпом рухів, розвиток сили, рухової пам'яті [3; 5].

Розроблена методика корекції рухових порушень слабчучих юнаків старших кла-

сів передбачала профілактику вторинних відхилень засобами АФВ, які ґрунтувалися на використанні спеціально розроблених методів і форм застосування фізичних вправ (техніко-тактичні дії з настільного тенісу, спільна участь слабчучих юнаків і їхніх однолітків, які чують нормально, у парних іграх і змаганнях, дозовані силові вправи на основі атлетичної гімнастики, спортивне та прикладне плавання, спеціальні вправи на витривалість: біг, ходьба, вправи на розслаблення).

Під час проведення корекційних фізкультурно-оздоровчих занять за експериментальною методикою слабчучим юнакам була запропонована до засвоєння лексична група, яка містила назви основних рухів, імітаційних вправ, предметів, необхідного спортивного й технічного обладнання, дієслова руху та прикметники, що характеризували рухи. У практиці фізичного виховання всі спортивні рухи позначаються спортивною термінологією. Кожен із термінів підкреслює сутність рухового акту. Оволодівши уніфікованими спортивними термінами, учні отримують можливість словесно висловлювати сутність руху, який виконується, накопичують рухово-мовний досвід.

Нова інформація пропонувалася у вигляді доступних мовленнєвих конструкцій з обов'язковим використанням української мови, побудованих з урахуванням їх послідовності. Спілкування українською мовою зі слабчучими юнаками відбувалося протягом усіх етапів експерименту: на констатувальному (анкетування, тестування, проведення занять) та формуальному (навчання, удосконалення, закріплення матеріалу). Для попереднього створення образу й формування уявної моделі вправи, яка вивчалася, використовували показ вправи, пояснення, попередню корекцію помилок на основі графічного запису вправи. Мовлення викладача, звернене до слабчучих учнів, було чітким, голосним і відзначалося зразковою дикцією.

Для пояснення рухів пропонувалися змішані засоби спілкування: жестово-мімічна, письмова й усна форми. Жестово-мімічна форма спілкування використовувалася додатково до усного пояснення лише на початковому етапі навчання фізичних вправ, які застосовувалися в процесі занять. Відхід від неї призводив до нерозуміння вимог до виконання рухів, збільшення кількості помилок під час виконання фізичних вправ. Усне спілкування українською було основною умовою навчання рухових дій протягом усього періоду проведення формуального експерименту.

Для успішного оволодіння навчальним матеріалом значну увагу приділяли його висвітленню. Учитель займав положення обличчям до учнів, при цьому важливою була відстань між ними. Це набувало особливого,

вирішального значення під час читання мовленнєвого матеріалу з губ. Відстань між тим, хто говорив, і тим, хто читає, повинна була бути не менше ніж 1–2 м. Зручніше за все, коли очі того, хто читає з губ, знаходяться приблизно на рівні рота того, хто говорить. Під час повідомлення учням мовленнєвого матеріалу обирали й інші положення, зручні для читання з губ. При переміщеннях по спортивному майданчику або залу обирали місце, яке відповідало цим вимогам.

Успішність запам'ятовування спортивної термінології (назв вправ, прийомів, їх призначення, опису, методів застосування) визначалася значущістю самих об'єктів у корекційно-виховній роботі із застосування засобів АФВ. Значна частина інформації, яка повідомлялась слабчучим юнакам у процесі занять на етапі попереднього розучування вправ і прийомів, містила відомості про рухи, які позначалися дієсловами. Труднощі для засвоєння та використання викликали в слабчучих учнів слова, які позначали рухові дії. Вони допускали заміну конкретних значень дієслів недиференційованими дієсловами, помилялися в закінченнях дієслів, неправильно оперували дієсловами доконаного й недоконаного виду, не могли використовувати одне й те саме дієслово в різних контекстах. У них виникали труднощі в процесі корекційних фізкультурно-оздоровчих занять через недостатній рівень знання дієслів, які стосувалися техніки вправ. При цьому вони перекручували спеціальні терміни, змінювали слова та словосполучення, відчували труднощі при поєднанні слів, у розумінні словосполучень і речень.

Систематичне повідомлення мовленнєвого матеріалу сприяло збагаченню словника учнів лексикою та фразеологією, скороченню термінів засвоєння техніки фізичних вправ. Використання розмовного мовлення дало змогу покращити функціональний стан рухового аналізатора й активізувати пізнавальну діяльність слабчучих. При цьому активізували діяльність усіх збережених аналізаторів. Особливу увагу звертали на використання збереженого в слабчучих юнаків залишкового слуху. Різні види спілкування використовувалися як допоміжні форми навчання вправ. На заняттях обов'язково використовувалося писемне мовлення – занотовування в зошит-словник спеціальних термінів.

Ефективними засобами та методами на початковому етапі навчання прийомів настільного тенісу, силових вправ, елементів прикладного плавання виявилися наочні та словесні методи. Кожне повідомлення становило інформаційний комплекс, який об'єднував словесні й наочні компоненти, мав спеціальне призначення й застосовувався для передачі інформації, необхідної для забезпечення корекційного

фізкультурно-оздоровчого процесу та адекватної для юнаків означеної нозології, найбільш ефективним і раціональним способом.

Після показу вправи та демонстрації її графічного зображення (рисунок, фото, схеми) повідомлялися назви вправи та її основних елементів (терміни). Юнакам пропонувалося кілька разів повторити їх разом із педагогом (промовляння вголос), відпрацьовуючи навички самоконтролю за мовленням. Під час ознайомлення з технікою нових вправ пропонували відтворити конкретні рухові дії з мовленнєвим узагальненням, просили проаналізувати техніку окремих прийомів і зробити висновок.

Це давало змогу активізувати діяльність сигнальних систем організму, акцентувати увагу на сприйнятті технічної основи вправ, закріпити асоціативний зв'язок між зоровим образом вправи й терміном, який її позначає. Словесні компоненти були спрямовані на передачу методичних прийомів. Методи, які застосовувалися на заняттях, спонукали слабчучих учнів до активної мовленнєвої діяльності, розвивали їхнє слухове сприйняття. Вони передбачали систематичну роботу з уточнення, корекції, актуалізації мовленнєвого матеріалу, набутого ними самостійно, створювали умови для збагачення їхнього мовлення поза спеціально організованими заняттями.

Виконання комплексів вправ відбувалося на основі розмовного мовлення, яке формувалося в процесі навчання. Слабчучі юнаки мали можливість аналізувати, порівнювати, узагальнювати, у процесі занять учні оперували предметами, їх деталями. Вони не тільки засвоювали слова та вислови фізкультурно-спортивної, оздоровчої тематики, а й використовували їх як засоби розумової діяльності. На заняттях прагнули досягти активності процесу мислення, використовували проблемні питання. Включення мовлення в процес практичних занять активізувало спілкування. Систематичні заняття у взаємодії з мовленням сприяли розвитку пізнавальної діяльності.

На цьому етапі мідотримувалися положення, що при туговухості мовленнєві дефекти можуть компенсуватися системою мовлення дитини. Оволодіння звуковим розмовним мовленням як знаряддям спілкування та мислення відкриває необмежені можливості вдосконалення особистості, тим самим розриваючи коло соціальної ізоляції дітей з розладами слуху, а також водночас є одним із найсуттєвіших факторів компенсації порушень слухової функції [4].

У процесі занять з настільного тенісу накопичували лексичний запас із поступовим його ускладненням. Збагачення та розширення словникового запасу слабчучих учнів на позаурочних заняттях були пов'язані з установленням типів лексичних значень слів, їх тематичного групування, розуміння значень

слів і словосполучень, які виражалися лексичними та граматичними засобами, а також із переважним розглядом слова у контексті. Із цією метою слабчучим юнакам було запропоновано письмово скласти словник фізкультурно-спортивних термінів загального та спеціального призначення з настільного тенісу, який перевіряли після кожного заняття.

Умовою проведення занять із настільного тенісу, силової підготовки, спортивного й прикладного плавання, бігових вправ було формування зв'язного мовлення за допомогою опису техніки виконання вправ, прийомів, методики їх застосування в конкретному випадку, визначення впливу на організм юнаків, повідомлення про обладнання, інвентар і їх призначення, пояснення правил змагань.

З метою зміцнення й удосконалення мовленнєвого матеріалу на заняттях з АФВ на етапі формувального експерименту нами також було застосовано тести з використанням комп'ютерних технологій. На підставі матеріалів, які використовувалися під час корекційних фізкультурно-оздоровчих занять, розроблені та закладені в пам'ять ПК навчальні картки, що містили назви вправ, способів їх виконання, скорочений опис методики, назви й опис обладнання, інвентарю з інструкцією щодо їх використання.

На етапі вдосконалення техніки вправ у настільному тенісі, спортивному та прикладному плаванні, проведенні занять з метою розвитку витривалості слабчучим юнакам пропонували до розгляду ілюстрації в посібнику, рисунки, схеми, таблиці, пояснювали значення словесних і наочних компонентів, виділяли ключові слова та словосполучення з галузі спортивної термінології, ставили їм питання.

Для закріплення навчального матеріалу занять слабчучим юнакам пропонувалося домашнє завдання, метою якого було розучування комплексів загальнорозвивальних вправ, унесення своїх корективів, складання письмового плану занять, підготовка до викладення цього матеріалу у власному виконанні як на окремих, так і на спільних заняттях. Учень набував навичок керування групою, чіткого повідомлення мети й завдань занять, демонстрував правильне виконання вправ, робив методичні вказівки на фоні активного, голосного приговорювання команд і повідомлень. Це давало змогу покращити процес засвоєння фізичних вправ і рухів, зрозуміти методику їх застосування, сприяло активізації сигнальних систем організму, розширювало словниковий запас і так допомагало покращити процес мовлення як на заняттях корекційного фізкультурно-оздоровчого спрямування, так і в побутовій діяльності.

В умовах спеціально організованих занять із настільного тенісу, силової підготовки, спортивного та прикладного плавання, ходьби,

бігу, спираючись на конкретну наочну основу, слухове сприйняття, слабчучі юнаки більш успішно оволодівали поняттями, уявленнями та словами, які їх виражають. При цьому рухова активність, виконання фізичних вправ значно сприяли розкриттю значень понять. У цих умовах ми забезпечували необхідне поєднання слова, конкретної фізичної вправи й рухової дії. Фізкультурно-спортивна діяльність узагалі створює реальні умови для оволодіння мовленням з комунікативною метою, тому що в процесі виконання різноманітних фізичних вправ в учнів виникає бажання про щось дізнатися, спитати, щось з'ясувати, розвиваючи природну потребу в спілкуванні.

Вагомим стимулом до виконання фізичних вправ для слабчучих школярів були ігри та змагання. Слабчучих юнаків на заняттях ставили в такі умови, за яких емоційний фон тренування знаходився на високому рівні. Для цього використовували одну з особливостей слабчучих – прагнення до боротьби, у якій вони можуть довести свою перевагу. Створення ігрових і змагальних ситуацій сприяло активізації мовлення та стимулювало розвиток потреби в спілкуванні.

Тривала спільна діяльність слабчучих юнаків і їхніх однолітків, які чують нормально, забезпечувала вдосконалення процесу комунікації та створювала передумови для розширення сфери спілкування між ними, сприяла формуванню мовлення слабчучих як засобу спілкування в процесі занять, використанню слухового сприйняття, удосконаленню вимови. Систематичні вимоги до побудови й оформлення висловлювань, уживання спортивної лексики й термінології, а також до розуміння мовлення, яке до них звернене, були основними умовами їхнього спілкування. Засвоєння в корекційному фізкультурно-оздоровчому процесі мовлення створювало передумови для спілкування слабчучих з однолітками, які чують нормально, сприяло засвоєнню необхідних теоретичних знань із фізкультурно-спортивної тематики, а оволодіння мовленнєвою системою сприяло не тільки активізації пізнавальної діяльності, а й забезпеченню прогресування фізичних якостей.

Мовленнєве забезпечення занять з АФВ є необхідною умовою роботи з дітьми, які мають розлади слуху. У зв'язку з цим від слабчучих юнаків, які займалися настільним тенісом, силовою підготовкою, спортивним і прикладним плаванням і виконували спеціальні вправи на витривалість, у процесі занять вимагали називати вправи й дієслова, які давали змогу вирішувати конкретні завдання занять. Навчання рухам було організовано так, щоб один учень пояснював іншому, як виконувати вправу, а потім виправляв його помилки. Окрім цього, мовленнєвий матеріал забезпе-

чував засвоєння слабчучими учнями назв обладнання, тренажерів, інвентарю та технічних засобів навчання. Застосування мовленнєвого матеріалу на заняттях адаптивної спрямованості давало можливість вирішувати широке коло завдань: створювати загальне уявлення про вправи, описувати їх техніку, давати методичні вказівки.

Завдання закріплення й удосконалення навчального матеріалу вирішувалися переважно на основі використання мовлення. Закріплення основних положень на заняттях, основу яких становили засоби та методи АФВ, здійснювалося в такому порядку: назва вправи, яка виконується, її виконання, проговорювання назви вправи, наступне виконання вправи з відповідною корекцією з боку педагога.

Результати формувального експерименту підтверджують, що слабчучі юнаки засвоюють загальну структуру вправ з використанням словесного мовлення швидко, у термін, співвідносний із терміном навчання їхніх однолітків, які чують нормально. Отже, вправи, виконання яких ґрунтується на основних елементах інформації, у кінцевому підсумку, правильно осмислюються. У зв'язку з цим усне мовлення у фізичному вихованні слабчучих посідає провідне місце.

Виконання комплексів фізичних вправ на основі розмовного мовлення, яке формувалося в процесі навчання, дало змогу засвоїти слова й вислови фізкультурно-спортивної, оздоровчої тематики, систематичні заняття у взаємодії з мовленням сприяли розвитку пізнавальної діяльності. Систематичне повідомлення мовленнєвого матеріалу допомогло збагатити словник учнів лексикою та фразеологією, сприяло скороченню термінів засвоєння техніки фізичних вправ. Використання розмовного мовлення дало змогу покращити функціональний стан рухового аналізатора.

З метою оптимізації навчального процесу впродовж формувального експерименту виявлена найбільш ефективна форма передачі слабчучим старшокласникам інформації, яка стосувалася розкриття різних форм фізкультурно-спортивної діяльності. Для цього застосовувались такі педагогічні методи: практичні (навчання рухових дій, удосконалення та закріплення, тренування; у процесі силової підготовки – графічний метод передачі інформації), наочні (показ і демонстрація), словесні (пояснення, метод корекції помилок).

Спостереження протягом формувального експерименту показали, що спеціальний слов-

никовий запас спортивних термінів, які означали назви вправ, обладнання й інвентарю, накопичувався слабчучими старшокласниками повільно внаслідок його обмеженості й проблем із розумінням низки граматичних форм, у зв'язку з чим спостерігалось відставання у формуванні відповідних уявлень. Провідною формою підвищення ефективності корекційного фізкультурно-оздоровчого процесу було застосування усного мовлення в поєднанні зі словесними та наочними методами, яке доповнювалося вказівними жестами лише на початковому етапі навчання фізичним вправам. Завдяки його застосуванню вдалося значно інтенсифікувати процес формування уявлення та уточнення знань слабчучих про методику занять і техніку виконання вправ, які входили до складу засобів АФВ.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, визначено психологічні особливості розвитку мовлення старшокласників зі зниженим слухом у процесі рухової діяльності в позаурочний час, сутність яких полягає в систематичному повідомленні мовленнєвого матеріалу, що дало змогу збагатити словник учнів лексикою та фразеологією, сприяло скороченню термінів засвоєння техніки фізичних вправ. Використання розмовного мовлення допомогло покращити функціональний стан рухового аналізатора, інтенсифікувати процес формування уявлення й уточнення знань слабчучих учнів про методику занять і техніку виконання вправ, які використовувалися. Залучення слабчучих учнів до фізкультурно-спортивної та оздоровчої діяльності готуватиме їх до участі в суспільному житті, справлятиме позитивний вплив на їхню психіку, збагатить їх новими знаннями, уміннями та навичками, сприятиме їхній соціальній інтеграції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байкіна Н., Мутьєв А., Крет Я. Влияние потери слуха на адаптационные и реабилитационные процессы глухих подростков. *Адаптивная физическая культура*. 2003. № 1. С. 3–5.
2. Засенко Н. Основи сурдопедагогіки : навчальний посібник для студ. дефектол. фак. Київ : КПІ імені О. Горького, 1990. 104 с.
3. Колишкін О. Теоретико-практичні основи адаптивної фізичної культури : навчальний посібник. Суми : СумДПУ імені А. Макаренка, 2014. 424 с.
4. Хрестоматія з сурдопедагогіки / за ред. Л. Фомічової. Київ, 2003. 262 с.
5. Частные методики адаптивной физической культуры : учебное пособие / под ред. Л. Шапковой. Москва : Советский спорт, 2004. 464 с.